

DIPLOMAȚIA CULTURALĂ A ROMÂNIEI INTERBELICE.
CAZUL MIRCEA ELIADE

LUCIAN JORA

Abstract. *While most cultural attaches in the interwar period were applying cultural propaganda strategies, Mircea Eliade's activity as cultural attache in Portugal can be described as cultural diplomacy. Although a nonconformist, Eliade had succeeded to perform as a civil servant, to build and apply a strategy of cultural representation which in many respects could be a model for the present.*

Keywords: *cultural diplomacy, international relations, Mircea Eliade.*

Clarificări conceptuale

Propaganda și diplomația culturală sunt termeni care în perioada interbelică sunt folosiți sub semnul echivalenței. Ambiguitatea persistă în bună măsură și azi deci s-a căzut de acord că în termeni absoluți este vorba de lucruri diferite. Carmen Burcea, de pildă, considera că diplomația culturală presupune o dihotomie ce include în sine atributele propagandei: „Dihotomia conceptului presupune complementaritatea a două elemente — politica și cultura — potențate de un al treilea: propaganda. În această ecuație cultura este învelișul atractiv al politicii, iar propaganda este instrumentul care le asigură coeziunea. Granița dintre ele devine labilă și tributară preschimbărilor survenite într-un context care determină continua lor adaptare”¹. Din punctul nostru de vedere, termenul *diplomație culturală* aparține contextului politic postbelic și mai ales post-război rece. În investigațiile din fondul de arhivă al MAS și MPN nu am întâlnit termenul *diplomație culturală*..., acțiunile culturale fiind toate subscrise genericului *propagandă* sau *propagandă culturală*. Diplomația culturală în forma sa absolută ar presupune spontaneitate, subtilitate, altfel spus intenția de a face artă pentru artă, cultură pentru cultură, fără vreun scop sau mesaj politic, unica legătură cu propaganda culturală constând în intenția asumată de reprezentare în afara frontierelor sau în fața unei audiențe diferite de cea națională. Diplomația culturală presupune descentralizare, este la îndemâna nu doar a actorilor statali, principalii promotori ai acesteia fiind actorii independenți ce îi asigură (cu sprijinul progra-

¹ Carmen Burcea, *Diplomație Culturală — Prezențe românești în Italia interbelică*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2005, p. 11.

melor guvernamentale) continuitatea, permeabilitatea în rândul opiniei publice din afara țării. Numărul de cărți publicate de literați români, numărul de conferințe, numărul de stagii de pe șantier arheologice din România, numărul de organizații internaționale sau de site-uri de internet promovând într-un fel sau altul patrimoniul național istoric al țării asigură în accepțiunea termenilor de azi nu o propagandă, ci o diplomatie culturală. Este probabil imposibil de a stabili o linie de demarcație clară între diplomația culturală și propaganda aculturală, unde începe una și unde se sfârșește alta, având în vedere ambiguitatea ambelor concepte și complexitatea oricărui fenomen istoric în general sau a oricărei acțiuni de reprezentare în particular. Cu atât mai greu vor fi de identificat elementele specifice diplomației culturale în cadrul corpului diplomatic român, ai cărui atașați culturali sau consilieri de presă aveau instrucțiuni precise de a face propagandă culturală și de a contracara acțiunile propagandei politice și culturale ale țărilor ostile, cu precădere ale Ungariei.

Există însă în perioada interbelică o categorie aparte de funcționari diplomați de carieră sau de conjunctură care prin temperament și natura profesiei, în activitatea de atașat cultural se apropie într-o măsură mai mare de tipologia ce ar caracteriza diplomația culturală ca activitate diferită de propagandă. Ei sunt scriitori, filosofi, oameni de litere și de presă ce își făcuseră deja un nume în România. Lucian Blaga, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Mircea Eliade vor fi cu toții o perioadă de timp (cel mai mult, paisprezece ani, Lucian Blaga, cel mai puțin, aproximativ trei luni, Emil Cioran) funcționari în corpul diplomatic român.

În 1998, un număr întreg al revistei de cultură *Manuscriptum* a fost dedicat scriitorilor diplomați, printre care și Mircea Eliade, pentru că în 2006 să i se publice în România jurnalul intim sub titlul de *Jurnal portughez*, un document inedit ce conține însemnări zilnice din perioada misiunii la Lisabona. *Jurnalul portughez* are o valoare istorică documentară deosebită fie și pentru faptul că nu a fost scris pentru a fi publicat. Am utilizat în cercetarea noastră ambele surse, cărora li s-au adăugat documente din arhiva MAS (în ce privește activitatea lui Eliade, în mod special fondul Lisabona).

Între 10 februarie 1941 și 15 septembrie 1945 Mircea Eliade s-a aflat la Lisabona, inițial ca atașat de presă, ulterior ca atașat cultural. S-a vorbit în ultimii ani printre exegeții săi în diferite analize și comentarii despre soarta tânărului non-conformist ce făcuse senzație în cercurile academice și care s-a văzut silit să ajungă la Lisabona pentru a face o muncă de funcționar. Din observațiile noastre, înclinăm să credem că la Legația din Lisabona obligațiile nu erau însă copleșitoare și este de crezut că datorită intelectului său compensa buna parte a rutinei zilnice de documentare ce intră în obligația atașatilor de presă. Rapoartele și informările pe care le-a redactat în calitatea sa de secretar de presă, apoi consilier cultural mai întâi la Londra (1940-1941), apoi la Lisabona (1941-1945) sunt ample și documentate, fapt ce demonstrează că Mircea Eliade s-a dedicat cu conștiinciozitate acestei munci, deși, așa cum o mărturisește în *Jurnal*, nu o făcea cu deosebită plăcere. „Contrastul între ceea ce aş putea face și ceea ce sunt nevoit să fac e tragicomic“, scria în *Jurnal*, pe 9 octombrie 1941. Pentru a continua pe 19 noiembrie al aceluiași an cu: „Merge greu dar trebuie să mergă. Eforturi ne-

închipuite pentru mine — care scriam atât de ușor — ca să închei o pagină, două pe zi².

Ce l-a determinat să accepte aceste posturi, este greu de spus cu certitudine. Înclinăm să credem că cel mai probabil a fost vorba de dorința unui venit mai stabil decât în presă. În jurnal și scrisorile trimise către cei de acasă notează fiecare bănuț, costurile unei mese la restaurant, ale chiriei etc. La Lisabona era secretar de presă, categoria a II-a, o funcție pe care probabil nu ar fi acceptat-o dacă s-ar fi putut întoarce la București în siguranță. După înăbușirea rebeliunii legionare, în atmosfera turbure din iarna lui 1941, aflase printre altele că prieteni de-ai săi, legionari (Radu Gyr, de pildă), fuseseră închiși, iar apartamentul său din București, percheziționat. În primele luni aflat la post este ocupat aproape în exclusivitate cu prezența regelui Carol al II-lea exilat, interpelările din partea Centralei MAS din București ținându-l ocupat în permanență. Deși deplânge *sărăcia intelectuală a Lisabonei...* în comparație cu Parisul, din care tocmai venise, desigur, își va face în scurt timp prieteni și relații în rândul intelectualității și înaltei societăți portugheze a timpului. Convingerile sale anticomuniste de dreapta îi vor deschide de altfel multe uși și perspective în Portugalia regimului Salazar. Ușurința cu care putea să pătrundă în lumea influentă îl determină pe ministrul român la Lisabona să solicite centralei în octombrie 1941 o funcție diferită, în primul rând culturală, mai puțin supusă rutinei pe care o implica postul de secretar de presă³. Ar fi preferat Parisul sau Roma capitalei portugheze. Știm că într-o scurtă vizită la București va face demersuri pentru a fi numit consilier de presă principal la Roma argumentând posibilitatea sa de a combate propaganda maghiară prin intermediul relațiilor sale personale pe care le are cu mediile intelectuale italiene⁴. Misiunea lui Eliade la București era de a înmâna personal lui Ion Antonescu un mesaj din partea lui Salazar pe care acesta îl înmânase personal cu câteva zile înainte într-o întrevedere confidențială, așa cum rezultă din relatările lui Eliade⁵. La jumătatea lui august 1942 părăsește Bucureștiul și țara în care nu se va mai putea întoarce niciodată.

Diferența dintre diplomatul de carieră care este în primul rând un funcționar angrenat în sistem prezintă din punct de vedere sistemic atât dezavantaje cât și avantaje evidente. În ciuda nonconformismului, aceștia nu ezită să critice sistemul, să-i demaște slăbiciunile și să propună soluții de remediere. „Aflu că ministrul m-a lucrat la București, deși își dă bine seama că, dacă România exista astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează, în primul rând muncii și prezenței mele“, remarcă Eliade în 9 martie 1944, într-o consemnare din *Jurnal portughez*⁶. E o remarcă ce confirmă nu doar faptul că Eliade nu

² Simona Cioculescu, *Diplomat Cultural*, http://www.romlit.ro/diplomat_cultural, accesat 23.02.2009, 18.50.

³ Arhivele MAE, Dosar personal Mircea Eliade, consilier cultural 1940-1944, nota 2852 din 20 august 1941 și telegrama 1661 din 11 octombrie 1941, citate de Florin Turcanu în *Jurnalul portughez*, vol. 1, București, Editura Humanitas, 2006, Studii Introductive, p. 31.

⁴ MAE, Dosar personal Mircea Eliade, consilier cultural 1940-1944, notele, 001978 din 28 iulie și 002245 P din 13 august 1942 citat de Florin Turcanu în studiul Lisabona, *op. cit.*, p. 45.

⁵ Mircea Eliade's Diary iulie 1942, citat de Mihai Zamfir în *Mircea Eliade și Portugalia*, în Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*, vol. 1, București, Editura Humanitas, 2006, Studii Introductive, p. 68.

⁶ *Ibidem*.

suferea de modestie, ci și o realitate a vieții diplomatice în general, respectiv diferența dintre prezența *de facto* și *de jure* a imaginii unei țări dincolo de propriile frontiere. Prezența relațiilor diplomatice sau a unor instituții culturale nu asigură *per se* o prezență culturală efectivă. De la Eliade și de la Emil Cioran (acesta va fi pe post doar trei luni) ne-au parvenit cele mai virulente notificări oficiale din interiorul corpului diplomatic, referitoare la criza de reprezentare de care în opinia lor suferea statul român. Se pare că literații nu erau prea bine văzuți de colegii de misiune. Nici Eliade nu suferea de modestie și, ca și alții probabil, avea dificultăți de integrare în mediul mai degrabă funcționăresc al unei legații. Eliade era un elitist, disprețul pe care îl manifesta față de anumiți oameni numiți sau ajunși acolo unde nu le-ar fi fost locul probabil că se manifesta și în viața de zi cu zi, nu doar în scrierile sale din *Jurnal* sau în rapoarte confidentiale. În rapoartele sale apar remarci referitoare la calitatea și uneori penibilul exprimării în limba franceză a unora dintre diplomații de carieră români, care stârneau zâmbete ironice cu diferite ocazii din partea membrilor altor legații. Deci, Eliade, ca și alți scriitori aflați în corpul diplomatic, nu este un om de sistem, un diplomat de carieră, ci un diplomat *voluntar*, așa cum îi plăcea să se autocaracterizeze. Ar fi interesantă compararea activității și stilului său de a face propagandă/diplomație culturală cu cea a altor literați scriitori aflați în aceeași perioadă în misiuni diplomatice, Aron Cotruș și Blaga, respectiv activitatea acestora cu cea a funcționarilor diplomatici de carieră. Blaga, de pildă, este adevărat că va fi diplomat activ aproape patrusprezece ani dar va părăsi imediat MAS în momentul în care va obține ceea ce și-a dorit dintotdeauna, postul de conferențiar la Universitatea din Cluj. La 28 martie 1942 Eliade notează: „Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și publicisticii românești⁷. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng. Încep să mă simt singur în România”⁸. În aceiași ani afla și un lucru care îi explica probabil și atitudinea și următorii pași în viață. „La Paris am aflat un lucru hotărâtor. Nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore... am încheiat pe planul științific și eseistic etapa românească. E riscant dar și rezultatele vor fi considerabile”⁹.

În octombrie 1942 apare la București cartea sa *Salazar și revoluția în Portugalia*, un portret al dictatorului portughez, a cărui personalitate și ținută intelectuală o aprecia (dar care probabil îi va și pecetlui soarta de exilat după septembrie 1944). O altă lucrare publicată în aceeași perioadă în bună măsură ca parte a îndatoririlor de serviciu, *Os Romenos Latinos del Oriente*, e o sinteză de aproximativ 100 de pagini care oferă publicului portughez date esențiale despre originea, formarea și spiritualitatea românilor, apărută în aprilie 1943. Inițiativa unui atașat de presă de a publica la scurt timp după sosirea la post o istorie a poporului său este și azi un model unic, citat ca exemplu de analiști ai tehnicilor de reprezentare externă. Nu este o sinteză generală de genul broșurilor, ci o carte scrisă special pentru publicul portughez din prisma intereselor și sensibilităților

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

sale. E o inițiativă care în felul ei nu a fost egalată nici până azi de către diplomația culturală românească, în sensul unei istorii sinteză a României scrisă din perspectiva orizontului de așteptare și interese al opiniei publice din țara gazdă. Nu este vorba de o lucrare scrisă de un istoric, din partea istoricilor; de altfel, lucrarea a și fost copios criticată.

Opiniile lui Mihai Zamfir, care analizează din punctul de vedere al conținutului, materialele de diplomație culturală elaborate de Eliade în Portugalia, sunt pertinente¹⁰. Aceste materiale nu pot fi puse alături de opera hermeneutului cosmopolit ce va deveni Eliade la Paris în anii '50 ca autor al lui *Traité d'histoire des religions*, pentru că este vorba de materiale cu un alt gen de finalitate. Articolele se adresează unui public lipsit de informații elementare asupra României, pe un ton didactic care exasperează criticii ce încearcă să pună aceste materiale informative alături de eseurile scrise aproximativ în aceeași perioadă din volumul *Insula lui Euthanasius*¹¹. Noi găsim însă reprezentativ modul în care reușește în *Os Romenos Latinos del Oriente* să selecteze câteva repere esențiale despre un popor și o civilizație despre care în Portugalia se știa puțin sau deloc. Nu e nici o lucrare de propagandă culturală, pentru că din punctul de vedere al discreției prezentării și cuminenței limbajului diferă mult de broșurile de popularizare sau de lucrările de răspuns adresate de regulă publicațiilor revizioniste, de regulă maghiare.

Latina Ginta e Regina e articolul manifest care sintetizează o strategie a diplomației culturale eliadiene în Portugalia. Dintre ideile forță vehiculate aici, o parte din ele deja în circulație în alte țări neolatine, menționăm:

— rolul jucat de solidaritatea latină în constituirea statelor naționale în secolul al XIX-lea;

— interesul reciproc exprimat de intelectualitatea popoarelor neolatine pentru cultura și limbile latinității;

— rolul jucat de Franța ca potențator al culturilor moderne neolatine și în același timp ca și centru al culturii universale, prin intermediul căreia culturile latine surori puteau aspira la universalitate deopotrivă.

Din această perspectivă nu uită să reproșeze Franței ignorarea traducerilor din marea literatură portugheză sau română, care, deși meritorii, nu sunt cunoscute în mod universal, nu doar ca valori portugheze sau românești, ci ca valori universale, expresie a spiritualității neolatine. Insistă pe rolul Franței, întrucât, în opinia sa (sinceră, de altfel, pentru că o va urma și în cariera personală), pentru a fi tradus în limbi de circulație, pentru a deveni universal trebuie să fii în prealabil tradus și publicat în franceză. „Este întristător și puțin penibil să asști la conversația dintre un portughez și un român sau între un italian și un spaniol și să constăți că nu cunosc nimic, sau aproape nimic, din literatura modernă a interlocutorului. Fiecare dintre ei ar putea discuta în schimb ceasuri întregi despre autorii americani, englezi, germani, pe care îi cunosc...”¹². Este un apel la solidaritate. În continuare atinge două aspecte:

¹⁰ Mihai Zamfir, *op. cit.*, p. 70-71.

¹¹ *Idem*.

¹² Mircea Eliade citat de Florin Turcanu în *Jurnalul portughez*, vol. 1, *ed. cit.*, 2006, Studii Introductive, p. 34.

— necesitatea de a fi publicat în Franța;
— a fi tradus și publicat în Franța nu asigură *per se* succesul unui demers de reprezentare, fiind necesară o traducere de calitate de preferință către nativi francezi și publicarea la o editură de prestigiu.

Dă exemplul lui Liviu Rebreanu, autor cvasinecunoscut în Franța, deși i s-au publicat acolo două romane, dar traduse de români și publicate la edituri obscure de provincie. În același timp, romanele *Ion* și *Răscoala* au fost traduse mulțumitor în șase limbi, dar nu în franceză. Același lucru îl spune și despre Sadoveanu, autor a peste 80 de romane dar cvasinecunoscut în Occident, pentru că nu a fost tradus în franceză. Consecvent ideii în virtutea căreia accesul la universalitate al unui scriitor poate fi intermediat doar de limba franceză și o editură de prestigiu pariziană, constată că singurul autor român de notorietate în Portugalia este Panait Istrati, prin intermediul gloriei cucerite în Franța. Eliade îl prezintă pe Panait Istrati portughezilor drept cel mai mare povestitor european după Maxim Gorki, dar nu ca pe cel mai mare scriitor român, această cinste revenind, în opinia sa, lui Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Hortensia Papadat Bengescu, Camil Petrescu, și profită de ocazie pentru a face fiecăruia dintre ei ample prezentări.

Această cunoaștere reciprocă intermediată de traduceri sau de limba franceză a culturilor neolatine este văzută de Eliade ca etapă intermediară sau un compromis al cunoașterii ideale neintermediate, ce se poate realiza prin învățarea reciprocă a limbilor. El însuși va începe să studieze intensiv portugheza. Într-un raport din februarie 1944, înștiințează despre traducerea în limba portugheză a cărții lui Simion Mehedinți *O País e o Povo Romeno*. Romanele *Ion* și *Pădurea Spânzuraților* erau și ele în lucru, dar pentru definitivarea traducerii solicită fonduri suplimentare.

Eliade se va face cunoscut în mediile intelectuale portugheze, având avantajul de a fi văzut și tratat ca un om de știință și nu ca un agent de propagandă. Odată cu avansarea în funcție și-a putut permite și o locuință în măsură să devină un club de intelectuali. Rezultatele nu vor întârzia să apară sub forma posibilității de a publica frecvent în ziare cunoscute, *Acção* și *Diário de Lisboa*, în condițiile în care știm că alte legații ale României obișnuiau să plătească sume de bani sau să facă alte favoruri pentru strecurarea în publicații de prestigiu a unor articole favorabile imaginii țării. Articolele publicate sunt axate pe două teme de interes, atât pentru reprezentarea culturală a României, cât și pentru societatea portugheză și pe plan mai larg și cea spaniolă, unde circulau publicațiile respective. Este vorba de *latinătate* în general și de tema *solidarității latine* în mod special. Solidaritatea latină avea pe lângă un interes mai vechi sau de perspectivă și o utilitate politică imediată având în vedere postura Lisabonei de capitală de stat neutru în condițiile Europei cuprinse aproape în totalitate de război, la care se adaugă — spre deosebire de alte capitale de țări neutre — și poziția Lisabonei de punct de contact cu lumea extraeuropeană. În articolele publicate în presa portugheză vorbește de necesitatea popularizării operelor partizanilor latinătății (francezul Frederic Mistral), necesitatea promovării circulației operelor culturilor neolatine prin intermediul traducerilor de calitate, interesele celor două

culturi (portugheză și română) aflate într-o condiție periferică în lumea neolatină și de aici necesitatea punerii în legătură a celor două culturi surori, unite nu doar prin condiția periferică, ci și prin interesele de a-și depăși această condiție.

Într-o firească logică, această apropiere are ca minimă precondiție cunoașterea reciprocă a celor două culturi. Eliade, începând cu 1942, va publica intensiv articole de popularizare a operelor lui Nicolae Iorga și Mihai Eminescu. „Traducerea lui Eminescu și Camões ar face mai mult... pentru cunoașterea reciprocă a țărilor noastre decât toate telegramele agențiilor de presă”¹³. Este sugestiv modul în care încearcă să scoată intelectualitatea portugheză din atitudinea de indiferență față de ceea ce se petrecea la mii de kilometri depărtare, prin prezentarea pericolului reprezentat de amenințarea sovietică nu pentru români sau statul român, ci pentru *latinitatea orientală*.

Tot din *Jurnal* aflăm că în februarie 1943 începe redactarea versiunii finale a *Comentariilor la Legenda Meșterului Manole*, iar în ceea ce privește obiectul cercetării noastre, ceea ce ne interesează aici este încercarea mărturisită în *Jurnal* de a revela mitul central în jurul căruia ar putea gravita conștiința culturală românească după modelul conștiinței spaniole moderne care, în opinia sa, se sprijină pe mitul lui Don Quijote. Pentru diplomația culturală și imagologie e o încercare de articulare a unui sistem care să integreze într-o formă vizibilă, inteligibilă străinilor, cultura română în cultura universală cunoscută.

Strategii de reprezentare eliadiene

Eliade va încerca oare să-și articuleze discursul ca fiu al unei țări sărace în istorie dar bogate în simboluri arhaice¹⁴? Raporturile dintre folclor și istorie, modalitățile prin care societățile arhaice tradiționale se apără de *teroarea istoriei* sunt toate angrenaje ale unei teorii a reprezentării și individualizării culturale a civilizației poporului din care provine, prin apel la teorii universale.

Caută un principiu cultural specific latinității (*Ginta latina*, *Camões* și *Eminescu*) și schițează o tentativă de morfologie a culturilor europene. Ne-am întrebat pe parcursul cercetării în ce măsură slujba de diplomat cultural de reprezentare, de imagolog al țării sale va determina anumite preocupări și linii direcționale în activitatea de cercetare a savantului. Un răspuns este greu de dat, dar credem că misiunea de reprezentare și necesitatea de a răspunde la întrebări precum cine suntem ca popor, ce ne caracterizează și de ce, care ne este locul și rolul, ce ne-a definit istoria și de ce vor avea rolul lor în preocupările intelectuale materializate ulterior în lucrări faimoase. O anumită terminologie folosită în acești ani i-a adus acuze în presa românească post-1989, *rasa latină* și termenul de *rasă* de altfel folosit destul de des în aceste articole ce marșau pe solidaritatea culturală. Credem, așa cum o fac și alți cercetători, că este mai degrabă vorba de anumite clișee verbale des uzitate și în mediile intelectuale, nu doar politice, ale anilor '30.

¹³ Mircea Eliade's Diary, 4 august 1941, citat de Florin Turcanu în *Jurnalul portughez*, vol. 1, ed. cit., p. 37.

¹⁴ Cristiano Grottanelli, *Mircea Eliade, Carl Schmitt, René Guénon, 1942*, în *Revue de l'Histoire des Religions*, Tome 219, 3 (2002), p. 325-356.

Pe parcursul ultimului deceniu s-au exprimat diverse opinii în legătură cu simpatiile profasciste și prolegionare ale lui Mircea Eliade, majoritatea cercetătorilor aducând argumente ce îl disculpă. Nu este subiectul cercetării noastre un studiu asupra acestei probleme, iar simpla admirație față de personalitatea dictatorului portughez Salazar exprimată într-o lucrare publicată în România nu îl poate cataloga pe Eliade drept fascist. Câteva articole de propagandă culturală publicate în revista de cultură *Acçao* din Lisabona (copii transmise centralei MAS) folosesc totuși *conceptul de rasă* într-o accepțiune, limbaj și interpretare care ne fac să credem că simpatiile sale de extremă dreapta nu s-au limitat la cele câteva articole din *Cuvântul* scrise la 20 de ani. Să fi fost oare vorba doar de o încercare de creare a unui discurs imagologic dedicat țării sale într-o formulă agreată și inteligibilă în țara gazdă la momentul și în condițiile istorice date, când regimul Salazar era foarte popular? Este o întrebare la care nu ne hazardăm a da un răspuns.

În *Camões și Eminescu*, articol publicat în același *Acçao*, Eliade, referindu-se la „*geniul latin*“, constata: „E foarte greu să definești conceptul de rasă, deși nimeni nu se îndoiește de existența reală a raselor. Nimeni nu se îndoiește de asemenea de existența unui geniu nordic, slav, sau oriental“¹⁵.

Eminescu — poetul rasei române

Eliade explica într-unul din articolele publicate în *Acçao*, nr. 76, 1 oct. 1942, referindu-se la Eminescu: „Acest filosof nutrit de cultura universală... prețuia mai presus de toate integritatea rasială și spirituală a poporului român. Ura amestecurile în rasial, moral ori politic și respecta doar tipul etnic român, care se aseamăna cu strămoșii daco-latini: tipul carpatic, exemplarul masculin frumos, onest, sincer și fidel“¹⁶.

În interviurile date, dintre care s-au păstrat câteva în presa portugheză, ca atașat cultural exprima mereu în idei simple afinitățile dintre România și Portugalia, pe care le vom întâlni și în Spania sau Italia. Originea latină, cele două extremități ale latinității, soldații și coloniștii lui Traian erau de origine iberică (oferă și argumente din studiile profesorului Popescu Telega, care, într-o lucrare, ar fi demonstrat similarități între folclorul portughez și cel românesc); în conformitate cu o idee forță a propagandei culturale a statului român, dar și cu o idee vehiculată în ideologia timpului, Eliade se va raporta și el la „Misiunea istorică“ pe care toate popoarele o au de îndeplinit, adaptată, desigur, mediului lusitan: „Portugalia a luptat din greu să se elibereze de stăpânirea arabă. Lupta contra islamului a durat cinci sute de ani. Pe noi destinul ne-a situat în colțul cel mai îndepărtat al Europei. Suntem prin definiție popor de frontieră (o idee larg vehiculată și de maghiari, polonezi, sârbi etc). Misiunea istorică a românilor asta a fost, să apere creștinătatea și civilizația vestică. Când a căzut fortăreața românească, turcii au ajuns la porțile Vienei“¹⁷.

¹⁵ Mircea Eliade, *Jurnal portughez*, ed. cit., p. 316.

¹⁶ *Ibidem*, p. 311.

¹⁷ *Ibidem*, p. 324.

Este interesant felul în care oferă culturii universale soluții de integrare a culturii românești: „Cum o istorie universală nu se poate face pe bază de documente scrise, ci numai pe bază de documente spirituale, adică pe mituri și credințe, Europa, dar în special Occidentul, trebuie comparat Orientului și stepelor nomazilor nu prin documentele sale, ci prin miturile sale. Bunăoară, istoria românească trebuie omologată istoriei occidentale prin miturile noastre: Miorița, Meșterul Manole, baladele eroice, Făt-Frumos etc.”¹⁸. Eliade nu credea în *propaganda jurnalistică*, expresie cu care definea activitatea Ministerului Propagandei, a Direcției Presei sau a atașatilor culturali. Considera că revistele de cultură românești și lucrările *de o oarecare valoare* dacă ar fi publicate direct într-o limbă străină, dar nu oricum, ci la case de editură de răsunet din mari centre universitare, „... am sta astăzi alături de Finlanda, Norvegia și Danemarca”¹⁹.

O informație interesantă ne parvine dintr-un raport cu privire la participarea României la „*Expoziția expansiunii portugheze în lume*”. Participarea României a constat într-un singur panou executat de pictorii Manuel Lapa și Frederico George, care reprezenta întâlnirea dintre Dan al II-lea, domnitorul Țării Românești, și principele Dom Pedro, fiul lui Ioan I și al principesei Felipa de Lancaster. Dom Pedro a fost erou portughez al cruciadei târzii, care în jurul anului 1427 a fost ajutat de voievodul Dan al II-lea în luptele sale împotriva turcilor. Cu această ocazie și Nicolae Iorga a susținut o comunicare dedicată trecerii eroului portughez pe meleagurile românești. Această participare descrisă cu entuziasm de Mircea Eliade este un studiu de caz interesant de reprezentare a istoriei pe tărâmul diplomației culturale. E genul de participare în care se poate obține printr-o investiție minimă un efect de vizibilitate maxim. Succesul participării s-a datorat câtorva elemente-cheie:

În afara poziționării inspirate în sala de expoziții, panoul era opera a doi pictori portughezi foarte populari în epocă.

Compoziția în sine, deși fictivă (*Principele Petrus Lusitanus și Danus Valahicus* îmbrăcați în armuri caracteristice țării lor își strâng mâinile stând la o fereastră pe fundalul căreia se pot observa creștele Carpaților și castelul Bran, iar dedesubtul inscripției stema Lancaster a Portugaliei și cea a Basarabilor) avea la bază o realitate istorică documentată, dar mai puțin cunoscută, din cruciada târzie ce venea să infirme clișeul conflictului deschis dintre ortodoxie sau spiritualitatea bizantină și fenomenul cruciadei „latine”.

În jurul tabloului au fost poziționate texte ce aminteau, într-o manieră explicativă, istoria și originea românilor.

Altminteri, Eliade nu descrie acest aspect, bănuim că textele explicative sau conferința lui Iorga erau axate pe ideea înfrățirii în istorie a celor două extreme ale latinității, întrucât articolele din ziarele portugheze atașate de Eliade raportului comentau cu entuziasm această idee transpusă de exponat. O copie în mărime naturală a exponatului a fost solicitată și transmisă spre păstrare Muzeului Militar din București.

¹⁸ Mircea Eliade's Diary iulie 1942, citat de Florin Turcanu în *Jurnalul portughez*, vol. 1, ed. cit., p. 37.

¹⁹ *Ibidem*.

Succesul acestui „exercițiu” de propagandă culturală este subliniat o dată în plus de Eliade în maniera în care o fac și alți atașați culturali ai epocii, prin raportare directă la gradul de indispoziție creat agenților propagandei maghiare²⁰.

Prin *Legenda Meșterului Manole*, Eliade încearcă să demonstreze felul în care spiritualitatea sau în termenii săi „geniul” unui popor sunt întruchipate într-o epopee, legendă sau creație literară. „Un mit central e întotdeauna creația unui popor întreg, chiar dacă uneori își găsește expresia perfectă într-o operă individuală. Faust, de exemplu, este opera lui Goethe și în același timp, mitul prin excelență al spiritualității germanice. Legenda Doctorului Faust circula în Evul Mediu în toate regiunile germanice, sacsonice și scandinave, dar grație geniului lui Goethe ea și-a găsit expresia artistică și conținutul filosofic care i-au oferit valoarea unei opere universale”²¹. Pentru sistemul filosofic eliadian transpus în strategie imagologică de diplomatie culturală este interesantă și ideea în virtutea căreia trebuie să căutam, să identificăm mitul central al românilor, acel mit în jurul căruia gravitează precum o constelație restul folclorului. În acest caz, pentru români, Eliade identifică două balade: una este *Miorița*, iar a doua *Legenda Mănăstirii Argeș*. Una valorizează moartea, acceptarea și seninătatea în fața destinului, ce nu e o dispariție în neant ci „o fericită integrare în natură”, cea de-a doua „mitul sacrificiului creator”.

Pentru cercetarea noastră sunt interesante și cele câteva interviuri publicate *Diario de Lisboa*, în presa portugheză și reproduse în ediția editurii Humanitas a *Jurnalului portughez* din 2006. Având în vedere felul în care întrebările reporterului se pliază exact pe tematica și strategia de reprezentare expusă de Eliade în rapoarte și jurnalul său intim, e posibil să nu avem de-a face cu interviuri spontane, ci cu interviuri al căror conținut a fost negociat în prealabil.

Eliade credea în universalitatea culturii române. El însuși are ceva de spus omenirii. Pentru el, romanul *Ion* (publicat de Rebreanu chiar atunci) descrie singurul țaran autentic din literatura universală etc. În articolul a apărut în *Acção* pe 26 august 1943, opinia lui Eliade despre romanul *Ion* este entuziastă. În *Jurnal* nota pe data de 22 iunie 1941: „Sfârșesc al doilea volum din *Ion* cu cea mai mare emoție. Ce carte uluitoare! Îmi închipui surpriza, zăpăceala care a cuprins pe contemporanii lui Rebreanu când, în 1921, a apărut acest cap-de-operă care se deosebea și întrecea tot ce se publicase până atunci. Singurul țaran «viu» din literatura noastră și, fără îndoială, printre puținii țărani autentici din literatura universală. Este enormă cantitatea de fapte, de întâmplări și oameni în acest roman relativ concis (căci nu are nici măcar 800 de pagini). O carte în care «timpul» intervine fără nici un artificiu, îl simți cum curge, cum desăvârșește sau dezleagă.”²² Pentru a folosi o asemenea capodoperă în diplomația culturală este esențială o traducere pe măsură în limba portugheză. Traducătorul ales — scriitorul Antonio de Sousa. Acesta a avut nevoie de doi ani pentru finalizare. Probleme birocratice au mai consumat alți doi, așa cum rezultă din informările redactate de Mircea Eliade, precum și o scrisoare în franceză a lui Antonio de

²⁰ *Manuscriptum*.

²¹ Mircea Eliade, *Jurnal portughez*, ed. cit., 2006, p. 306.

²² *Ibidem*.

Sousa, ambele documente provenind din Arhiva Exilului Românesc aflată la New York și date publicității de Simona Cioculescu²³. Constatăm lipsa fondurilor, angajarea unor lucrări și imposibilitatea de a le onora ulterior din cauza schimbărilor intervenite în structura Legației și bineînțeles timpurilor tulburi și dificultăților în comunicațiile cu țara. Era necesar acordul familiei Rebreanu, transferarea sumelor necesare plății drepturilor de autor (văduva lui Rebreanu, după mai multe insistențe, își va primi cei 3000 de escudos abia în 1947).

La două săptămâni de la căderea regimului Antonescu, Eliade este chemat în România, invitație pe care o refuză. Urmează în noiembrie demiterea sa oficială din funcție. În iunie 1945, la luni de zile după ce fusese destituit din serviciul diplomatic, Eliade încă se mai ocupă de traducerea și publicarea celor două volume din romanul *Ion*. Colabora încă cu Legația, în mod special cu Brutus Coste, atașatul care venise să-l înlocuiască și care, din jurnalul său, aflăm că îl și susținea financiar în perioada în care a rămas în Lisabona fără mijloace de subsistență.

Probleme de interes academic mai general precum statutul sociologiei ca știință și rolul ei în societatea modernă, un subiect care nu putea să nu intereseze mediile intelectuale portugheze, este un bun motiv pentru Eliade de a introduce publicului portughez școala românească de sociologie și Institutul Social Român al lui Dimitrie Gusti și a-i sublinia caracterul și valoarea europeană prin originalitate și „fertilitatea metodei profesorului român“, crearea de „echipe“ ca instrument de lucru, fiecare cu propria pregătire profesională²⁴.

În alt articol publicat în *Acção* introduce câțiva lusofili români, lansând ideea oportunității de a se scrie într-o zi istoria relațiilor culturale ale celor două țări latine, cele mai îndepărtate una de alta, Portugalia și România. Îi prezintă pe rând pe Alexandru Ciorănescu, profesorul Popescu Telega de la catedra de profil a Universității din București, Ovid Densușianu, care și publicase de altfel două cărți pe linia de strategie de reprezentare a lui Eliade, respectiv *Sufletul latin și literatura nouă* în 1921 și *Păstoritul la popoarele romanice*, 1913. Nicolae Iorga este prezentat și el, scrisese despre cultura portugheză în aceeași manieră publicând *Istoria literaturilor romanice* în 3 volume, 1920, la care se adaugă o suită de alte articole reunite în cele din urmă într-o carte intitulată *Țara latină cea mai depărtată din Europa: Portugalia* (București, 1928), un volum ilustrat de aproape 200 de pagini care nu putea să nu intereseze publicul portughez. Comunicările profesorului Mihail Manoilescu nu puteau să lipsească, mai ales că doctrinarul român al corporatismului găsisese în noul regim de la Lisabona un teren fertil pentru doctrina sa economică. Popularizarea lucrării lui Manoilescu despre regimul aflat la putere în Portugalia, *Le genie latin dans le nouveau regime portugais* (Comunicare prezentată la Congresul lumii portugheze, Lisabona, iulie 1940), nu putea să fie decât oportună.

²³ www.romlit.ro/diplomat_cultural, accesat 20.02.2009, ora 10.05 am.

²⁴ *Vida mundial ilustrada*, an IV, nr 162, iunie 1944, p. 9, citat în *Este sociologia instrument de reformă socială?*, în *Jurnal portughez*, vol. II, ed. cit., p. 375-377.